

**19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞINDA TARIM VE
HAYVANCILIĞIN GELİŞİMİ**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DAĞ

Siirt Üniversitesi

Bilim Uzmanı Abdurrezzak ÇELİK

Siirt Üniversitesi

ÖZET

XIX. yüzyılda Siirt sancağı bulunduğu coğrafya itibariyle geniş bir araziye sahipti. Halkın geçim kaynakları arasında en büyük kısmı tarımsal faaliyetler oluşturmaktaydı. Zirai faaliyetler ilkel yöntemlerle yapıldığı için bu alanda çalışan insan sayısı oldukça fazlaydı. Siirt etrafında bulunan akarsular ve iklim şartlarının uygunluğu nedeniyle zirai ürünler açısından oldukça zengindi. Siirt sancağının önemli gelir kaynaklarından diğeri de hayvancılıktır. Sancağın coğrafi şartları ile geniş mera ve yaylalarının bulunması hayvancılığın gelişmesinde önemli etkindir. Bu çalışmada 19.yüzyılın ikinci yarısında Siirt sancağında tarım ve hayvancılığın gelişimi hakkında bilgiler verilip değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Hayvancılık, Üretim, Ekonomi.

ABSTRACT

XIX. century Siirt sanjak had a large land in terms of geography. Among the people's livelihoods, the largest portion was agricultural activities. The number of people working in this field was quite high as agricultural activities were carried out by primitive methods. Siirt was very rich in agricultural products due to the rivers and climatic conditions around Siirt. Another important source of income for the province of Siirt is livestock. The geographical conditions of the sanjak and the presence of large pastures and highlands are important factors in the development of animal husbandry. In this study, information about the development of agriculture and animal husbandry in Siirt sanjak in the second half of 19th century will be given and evaluated.

Keywords: Agriculture, Livestock, Production, Economy.

1.GİRİŞ

19.Yüzyılın ikini yarısı itibariyle Siirt sancağında iklim şartları günümüzden farklı değildi. Sancakta dört mevsim yaşanmakta kış mevsimi, Aralık veya Ocak ortalarında başlayıp Şubat sonlarında sona ermekteydi. Bu mevsimde ara sıra yağın kar, birkaç gün veya en fazla bir hafta sonra yerden kalkmaktaydı(Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1316/1898). Garzan kazasında Aralık ve Ocak aylarında kısa süreli kar yağışı görülmekteydi (H) 1316 BVS, : 260). Pervari'de Kasım sonu Aralık başında başlayan kar yağışı, uzun süre devam eder ve karın yerden kalması Nisan ayı sonlarını bulmaktaydı (H) 1316 BVS, :265). Eruh'ta Aralık ayında başlayan kar yağışıyla oluşan kar örtüsü mart ayında yerden kalkar, kasabanın yüksek kesimlerinde karın yerde kalması Haziran ayını bulmaktaydı ((H) 1310 BVS: 649). Şirvan kazasında ise Kasım ayı sonunda oluşmaya başlayan kar örtüsü, Mart ayında yerden kalkmaktaydı (H) 1316 BVS, : 280). İklim durumu sancağa bağlı alanlarda yapılan tarım ürünlerinin çeşidini ve miktarını doğal olarak etkilemekte idi.

2. 19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞINDA TARIM

Siirt'in tarımsal faaliyetleri hakkındaki en önemli bilgi kaynağımız o döneme ait salnamelerdir. Sancakta hem tarla tarımı hem de bahçe tarımı yapılmıştır. Sebze, meyve ve tahıl ürünleri arasında ürün çeşitliliği önemli bir yere sahiptir.

Siirt sancağında 157,305 dönüm bağ ve bahçelik arazi bulunmaktaydı. 542.982 dönümlük arazide sulu ve susuz tarım yapılmaktaydı (Demir, 2016:56). Bu arazilerin 57.112 dönümü Siirt'te, 297.870 dönümü Rıdvan ve Garzan'da, 50.000 dönümü Dergül ve Eruh'ta, 33.000 dönümü Zirki ve Şirvan'da, 105.000 dönümü Pervari kazasında bulunmaktaydı (H) 1310 BVS: 289) Siirt çevresinde akarsu sayısının fazla olması hem sulu arazi miktarını hem de ürün çeşitliliğini arttırmaktaydı. Sulu olmayan arazilerde ziraai faaliyetler Eylül ayında başlar, Haziran ve Temmuz aylarında sonlandırılırdı((H) 1310 BVS: 165).

Siirt sancağında buğday, arpa, mercimek, nohut, pirinç, darı, küşne, susam, pamuk, pekmez, bal, kuru üzüm, tütün, yün, yapağı, incir, nar, elma, armut, ceviz, badem, bittim, kavun, salatalık, şalgam, turp, bakla, bamya, fasulye, biber, patlıcan, erik, kayısı, domates, soğan ve sarımsak üretimi yapılan zirai ürünler arasında yer almaktaydı ((H) 1310 BVS: 233-234).

Garzan'da buğday, arpa, çavdar, darı, pirinç, mercimek, küşne, pamuk, domates, patlıcan, şalgam, bakla, fasulye, biber, kabak, bamya, elma, şeftali, erik, badem, ceviz, üzüm, incir, ayva, nar ve armut yetiştirilen başlıca tarım ürünleri arasında yer alırdı (H) 1316 BVS:258).

Pervari'de buğday, arpa, çavdar, darı, mercimek, nohut, küşne, çeltik, susam, kendir, üzüm, zerdali, şeftali, ayva, nar, incir, ceviz, armut, dut, alıç, elma, lahana, fasulye, pazık, şalgam, turp, salatalık, kabak, kavun, karpuz, mazı ve ketre yetiştirilirdi ((H) 1316 BVS:258).

Eruh'ta buğday, arpa, pirinç, darı, küşne, mısır, mercimek, nohut, susam, kök boya, üzüm, incir, elma, armut, ceviz, nar, ayva, zerdali, şeftali, badem, incir, zeytin, bamya, fasulye, patlıcan, salatalık, domates, patates, karpuz, kabak, kırmızıbiber, pancar, turp, şalgam, bakla, soğan, sarımsak, tütün, "*fıstığın bir nevi olan bittim*", alıç, mazı, palamut, ketre ve pelit yetiştiriciliği yapılmıştır ((H) 1316 BVS: 258).

Şirvan kazasında arpa, buğday, darı, nohut, mercimek, küşne, üzüm pekmez, incir, nar, elma, armut, badem, dut, zerdali, vişne, ceviz, fındık, kestane, lahana, kavun, kabak, salatalık, bakla, bamya, patlıcan, domates, şalgam, turp, mazı ve ketre en fazla üretilen tarım ürünleri arasında yer alıyordu (H) 1316 BVS:258).

Siirt'te ayrıca boyacılıkta kullanılan endüstri ürünleri yetiştirilmiştir. Bu ürünler arasında kök boya, nar kabuğu ve kırmızı ketre önemli bir düzeyde yetiştirilen ürünlerdir ((H) 1316, BVS: 258). 1892 yılında tarım işlerinde 200 öküz, 200 çift takımı ve 200 harman döver kadar hayvan ve alet kullanılmıştır (Polat,2006:376).

ISPEC ULUSLARARASI SOSYAL ve BEŞERİBİLİMLER KONGRESİ
10-12 Haziran 2019

Tablo 1: 1890 Yılı Tahıl Ürünlerinin Kazalara Dağılımı

Kaza Adı	Buğday (Kg)	Arpa (Kg)	Diğer Ürünler (Kg)	Toplam (Kg)
Siirt Merkez	40.000	25.000	11.000	76.000
Rıdvan	50.000	25.000	25.000	100.000
Şirvan	15.000	20.000	22.000	57.000
Eruh	15.000	45.000	65.000	125.000
Garzan	100.000	90.000	110.000	300.000
Pervari	10.000	14.000	20.000	44.000
Hazo	8.000	12.000	20.000	40.000
Toplam	238.000	231.000	273.000	742.000

Kaynak: CUINET, Vital, La Turquie D'asie: Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie-Mineure, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891.

3. 19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞINDA HAYVANCILIK

Siirt sancağında aşiret düzeninin hâkim olması, konar-göçer yaşam biçiminin yer alması hayvancılığın gelişmesinin nedenlerindedir ((H) 1316 BVS: 258). Mera hayvancılığının yapıldığı sancakta genellikle koyun ve keçi beslenmiştir. Hayvancılık çoğunlukla göçerler tarafından yapılırdı. Kışın kendi barınaklarının bulunduğu köylerde yaşayan göçerler yazın otu bol olan yaylalara giderek hayvancılık yaparlardı. Pervari ilçesindeki Çemikari yaylası önemli otlaklar arasındaydı ((H) 1316 BVS: 258).

Siirt merkez sancağında ve kazalarda at, katır, kısrak, merkep, manda, camız, sığır, öküz, koyun, keçi ve arı gibi hayvanların yanı sıra hindi, tavuk, kaz ve ördek gibi kümes hayvanları beslenmiştir. Bunlardan elde edilen yün, tiftik, yapağı, yağ, peynir ve bal mahallerince tüketilmiş ayrıca Van başta olmak üzere diğer sancaklara gönderilmiştir((H) 1316, BVS: 258).

ISPEC ULUSLARARASI SOSYAL ve BEŞERİBİLİMLER KONGRESİ
10-12 Haziran 2019

Tablo 2: Yetiştirilen Hayvan Türleri ve Miktarları

Hayvan Türü	Merkez	Dergül ve Eruh	Rıdvan ve Garzan	Zirki ve Şirvan	Pervari
At	180	200	50	19	-
Kısrak	100	500	45	36	15
Katır	400	500	453	254	100
Merkep	700	3.000	500	500	500
Camus	30	-	169	-	-
Manda	20	10	246	-	-
Öküz	2.000	8.000	7.273	760	400
İnek	600	5.000	231	1.900	400
Tavuk	5.000	50.000	25.000	7.000	3.500
Hindi	50	200	-	-	-
Arı Kovanı	-	2.000	1.000	1.500	3.000
Çift Takımı	200	1.000	300	200	110
Harman Döğen	200	500	150	40	-

Kaynak: *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1310/1892.

Siirt'teki hayvancılığın sancak ekonomisine katkısı büyüktü. Sancakta beslenen koyun ve keçiden elde edilen yün ve tiftik hem mahallinde kullanılır hem de sancak dışına hatta ülke dışına ihraç edilmekteydi. Siirt ve Muş sancaklarından elde edilen bu ürünler Fransa'nın Marsilya şehrine yıllık 300.000 keçi derisi, 50.000 kilo yün ve tiftik keçisi kılı ihraç edilmiştir (Yapıştiran, 2013:35). 1892 yılında sancakta 9.319 tiftik keçisi, 5.029 keçi ve 6.341 koyun yetiştirilmektedir (Polat,2006:379). Bitki örtüsü ve coğrafi koşullara bağlı olarak bal üreticiliği yetiştiriciliği yapılmaktadır. Özellikle Pervari'nin yüksek bir coğrafyada bulunması ve buna bağlı olarak bitki örtüsündeki çeşitlilik arı kovanı yetiştiriciliğinde önemli bir düzeyde olmasında etkili olmuştur. Yük hayvanları Bitlis, Erzurum, Diyarbakır ve Halep'e yapılan nakliyatta kullanılırken Musul ve Bağdat'a ticarî eşya ve keresteler Dicle nehri üzerinden "kelek" adı verilen araçlarla nakledilmiştir ((H) 1310 BVS, s. 234; (H) 1316 BVS, s. 249).

Siirt sancağında yetiştirilen küçükbaş hayvanlardan 1892 yılında ağnam vergisi olarak Merkez kazadan 20.689 kuruş, Eruh'tan 35.698 kuruş, Garzan'dan 45.232 kuruş, Pervari'den 12.335 kuruş ve Şirvan'dan 39.969 kuruş hazineye gelir sağlanmıştır ((H) 1310 BVS: 288).

ISPEC ULUSLARARASI SOSYAL ve BEŞERİBİLİMLER KONGRESİ
10-12 Haziran 2019

Tablo 3: 1892 Yılı Ağnam Vergisi Geliri

Kaza Adı	Tiftik Keçisi	Keçi	Koyun	Toplam
Siirt	9.319	5.029	6.341	20.689
Eruh	13.869	12.190	9.629	35.698
Garzan	1.854	22.417	20.961	45.232
Pervari	692	11.280	5.363	12.335
Şirvan	7.901	30.099	11.979	39.969

Kaynak: (H) 1310 BVS, s. 288.

SONUÇ

19.yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Siirt sancağında tarım ve hayvancılığın durumunun incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada yer verilen bilgiler ışığında ele alınan dönem itibariyle Siirt sancağının bulunduğu coğrafyanın ve sahip olduğu iklim koşullarının bir sonucu olarak zengin bir tarımsal üretim çeşitliliğine sahip olduğu söylenebilir. Yapılan tarla ve bahçe tarımı neticesinde elde edilen ürünler, büyük oranda sancağın ihtiyacını karşılayabilecek düzeydeyken söz konusu ürünlerin çevredeki şehirlere satışı da yapılmıştır. Bu durum sancakta canlı bir ticari hayatın oluşumunu beraberinde getirmiştir. Sancakta gerçekleştirilen bir diğer ekonomik faaliyet hayvancılık olmuştur. Konargöçer aşiretler tarafından yetiştirilen büyük hayvan sürüleri, yazlak ve kışlak mekânlardaki geniş meralarda beslenmiştir. Bölgenin arazi yapısının ve ikliminin bir sonucu olarak daha çok küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmıştır. Buna bağlı olarak yetiştirilen tiftik keçilerinden elde edilen yünlerden bölgeye has çeşitli dokumalar üretilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Cuinet, V., *La Turquie D'asie: Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie-Mineure*, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891.
2. Demir, Ş., *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016.
3. Polat, E., *H. 1310 (M. 1892) VE H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyet Sâlnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006.
4. *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1310/1892.
5. *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1316/1898.
6. Yapıştıran, C., *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.